

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Конспект лекції
для студентів спеціальності С2 «Політологія»

Київ 2026

УДК ?????????????????????

????????????????????

Укладачі: Є.В. Перегуда, докт. політ. наук, проф.

С.Д. Місержи, канд. політ. наук, доц.

Рецензент: Корнієвський О.А., докт. політ. наук, проф.

Відповідальний за випуск: Є.В. Перегуда, докт. політ. наук,
професор

Затверджено на засіданні кафедри політичних наук та історії,
протокол №8 від 8 квітня 2026 р.

Перегуда Є.В., Місержи С.Д. Політика національної пам'яті в Україні: конспект лекції для студентів спеціальності С2 «Політологія». Київ–Тернопіль: КНУБА, Ф-ОП Шпак В.Б., 2026. 28 с.

Подано конспект лекції, яка є складовою лекційного курсу з дисципліни «Політика національної пам'яті», передбаченої навчальним планом зі спеціальності С2 «Політологія». Також містить контрольні запитання та список джерел.

© КНУБА, 2026

ЗМІСТ

1. Державна політика національної пам'яті, її мета і завдання	4
2. Основні напрями та інституційні рамки політики національної пам'яті.	6
3. Суб'єкти політики національної пам'яті.....	8
4. Фінансування політики національної пам'яті.	9
5. Міжнародне співробітництво у сфері політики національної пам'яті.	13
6 Державні нагороди.	15
Контрольні запитання	19
Список джерел	19

ЛЕКЦІЯ. ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ.

Конспект

1. Державна політика національної пам'яті, її мета і завдання.

Державна політика національної пам'яті Українського народу - напрям державної політики, спрямований на створення правових, організаційних, економічних умов і гарантій відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, дослідження та популяризацію історії України;

Метою політики національної пам'яті є формування спільного розуміння минулого шляхом відновлення та збереження національної пам'яті, підтримки досліджень з історії України та її популяризації для зміцнення єдності Українського народу.

Основними принципами політики національної пам'яті є:

- 1) верховенство права;
- 2) відкритість і прозорість ухвалення та виконання управлінських рішень;
- 3) рівність прав і недискримінаційність;
- 4) повага до людської гідності;
- 5) системність;
- 6) політична неупередженість;
- 7) науковість і дотримання історичної достовірності;
- 8) недопущення виправдання геноциду, злочинів проти людяності, агресії, воєнних злочинів, порушень прав людини;
- 9) визнання злочинності тоталітарних режимів, російської імперської політики та рашизму;
- 10) визнання тягlosti боротьби за незалежність України;
- 11) свобода академічної дискусії та суспільного діалогу;
- 12) всебічна підтримка держави у здійсненні наукових досліджень з історії України, діяльності громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства з дослідження і популяризації історії України, проведення комеморативних заходів;
- 13) міжвідомча і міжсекторальна взаємодія у формуванні та реалізації політики національної пам'яті.

Основними завданнями політики національної пам'яті є:

- 1) забезпечення сталого суспільного діалогу щодо минулого України;
- 2) протидія історичній антиукраїнській пропаганді та подолання її наслідків;

3) сприяння збереженості та відкритому доступу до документів Національного архівного фонду, зокрема до архівної інформації репресивних органів;

4) вшанування, увічнення пам'яті та відновлення історичної справедливості стосовно жертв злочинів проти Українського народу;

5) збереження пам'яті про історію українського державотворення, етапи боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі;

б) увічнення пам'яті про:

- визначні події в історії Українського народу;

- осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, опорі тоталітарним режимам, зокрема у Війні за Незалежність України, борців за незалежність України у ХХ столітті;

- осіб, які здійснили героїчний вчинок, звершення в ім'я Батьківщини;

- осіб, які здійснили вагомий внесок у розбудову Української держави, підтримання міжнародного миру і безпеки, зміцнення міжнародного авторитету України;

- осіб, які зробили значний особистий внесок у захист політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвиток української науки, культури;

7) створення належних умов та сприяння науковим дослідженням з історії України, відновлення і збереження національної пам'яті;

8) популяризація історії України та культурної спадщини Українського народу;

9) створення, упорядкування і збереження місць пам'яті.

Деякі поняття:

національна пам'ять - збережена Українським народом сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на його історію, самоідентифікацію, державотворення та/або сприймаються в суспільстві як найбільш значущі;

місце пам'яті Українського народу - локалізована в просторі територія та розміщені (встановлені, споруджені) на ній об'єкти, що пов'язані з історією України і використовуються, у тому числі, для здійснення комеморативних заходів. Позначеннями місць пам'яті можуть бути пам'ятник, пам'ятний знак, меморіальна дошка;

комеморативний захід - захід, що організовується органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами, організаціями, їх посадовими особами, іншими особами або суб'єктами, метою якого є вшанування історичних подій та/або осіб;

меморіал - об'єкт монументального мистецтва, який може включати архітектурну, художню, скульптурну, ландшафтну складову і споруджений з метою увічнення пам'яті про значущих осіб або значущі події в історії народу, держави, краю, населеного пункту;

Український інститут національної пам'яті - центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері національної пам'яті Українського народу, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

2. Основні напрями та інституційні рамки політики національної пам'яті.

Основні напрями державної політики національної пам'яті Українського народу:

1) здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті про визначних осіб та події в історії Українського народу;

2) планування, організація та проведення комеморативних заходів;

3) встановлення та відзначення державних та інших свят, пам'ятних днів і дат;

4) забезпечення пошуку, ведення обліку, облаштування, забезпечення збереження та утримання місць поховання жертв злочинів проти Українського народу, жертв воєн, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема у Війні за Незалежність України;

5) популяризація історії України, у тому числі сприяння створенню інформаційного, культурного, освітнього і туристичного продуктів у сфері відновлення та збереження національної пам'яті;

6) організація всебічного вивчення історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі;

7) сприяння вивченню історії України у закладах освіти всіх рівнів;

8) сприяння зберіганню, накопиченню, реставрації та забезпеченню доступу до архівних документів, зокрема до архівної інформації репресивних органів;

9) організація записування та збереження усноісторичних свідчень;

10) організація міжнародного співробітництва у сфері національної пам'яті;

11) реабілітація та відновлення доброго імені жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років;

12) сприяння створенню музеїв, експозицій та історико-культурних заповідників;

13) реалізація інших напрямів, визначених законодавством України у сфері національної пам'яті.

Правову основу політики національної пам'яті становлять Конституція України, закони України, акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти України, видані на виконання Конституції та законів України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності у встановленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

Політика національної пам'яті є складовою основ національної безпеки України, важливим чинником формування суспільного імунітету проти порушень прав людини.

Державну стратегію відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу та **План заходів** з її реалізації затверджує Кабінет Міністрів України один раз на п'ять років за поданням Українського інституту національної пам'яті.

Основними **формами увічнення національної пам'яті** Українського народу є:

1) створення, упорядкування та збереження місць пам'яті, у тому числі місць поховань, встановлення (спорудження) меморіалів, меморіальних комплексів, намогильних споруд, меморіальних споруд (кенотафів), пам'ятників, пам'ятних знаків;

2) створення мартирологів, поіменних книг пам'яті та інших меморіальних видань, баз даних, у тому числі електронних;

3) встановлення свят і пам'ятних дат;

4) проведення комеморативних заходів, присвячених подіям і особам, пам'ять про яких підлягає увічненню;

5) присвоєння географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права

власності, які належать фізичним особам, імен осіб, назв подій, пам'ять про яких підлягає увічненню;

б) створення та поширення інформаційних і наукових матеріалів, творів мистецтва та літератури про події та осіб, пам'ять про яких підлягає увічненню;

7) інші форми увічнення пам'яті.

3. Суб'єкти політики національної пам'яті.

Суб'єктами політики національної пам'яті є:

- Кабінет Міністрів України;
- Український інститут національної пам'яті;
- інші центральні органи виконавчої влади;
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації;
- наукові установи, заклади освіти та культури, архівні установи;
- громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства.

Кабінет Міністрів України:

- 1) забезпечує проведення політики національної пам'яті;
- 2) забезпечує розроблення та реалізацію загальнодержавних програм у сфері національної пам'яті;
- 3) визначає порядок формування та використання фондів для реалізації заходів у сфері національної пам'яті;
- 4) спрямовує і координує діяльність Українського інституту національної пам'яті як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері національної пам'яті Українського народу;
- 5) затверджує Державну стратегію та План заходів;
- 6) призначає на посаду та звільняє з посади Голову Українського інституту національної пам'яті відповідно до законодавства про державну службу;
- 7) за поданням Голови Українського інституту національної пам'яті призначає на посади та звільняє з посад заступників Голови Українського інституту національної пам'яті відповідно до законодавства про державну службу;
- 8) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Український інститут національної пам'яті:

1) забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері національної пам'яті Українського народу;

2) узагальнює практику застосування законодавства, за зверненням або з власної ініціативи надає висновки, роз'яснення та рекомендації з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

3) у встановленому порядку погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших центральних органів виконавчої влади, готує експертні висновки і пропозиції у межах компетенції, що підлягають обов'язковому розгляду суб'єктом видання відповідного акта з документальним підтвердженням їх врахування або вмотивованого відхилення, зокрема щодо проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

4) здійснює нормативно-правове регулювання та методичне забезпечення у сфері національної пам'яті;

5) здійснює у встановленому законодавством порядку міжнародне співробітництво у сфері національної пам'яті, бере відповідно до законодавства участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, готує пропозиції щодо укладення і денонсації таких договорів, укладає міжнародні договори у сфері національної пам'яті;

6) розробляє проект Державної стратегії та Плану заходів у встановленому законодавством порядку;

7) визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сфері національної пам'яті;

8) координує, ініціює та бере участь у діяльності органів виконавчої влади у сфері національної пам'яті, взаємодіє з органами місцевого самоврядування, погоджує акти інших органів у межах компетенції та скликає дорадчі органи, ініціює міжвідомчі рішення;

9) збирає, узагальнює, оприлюднює та поширює в Україні та за кордоном інформацію про: факти та обставини вчинення злочинів проти Українського народу; історію українського державотворення;

історію боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, зокрема події Війни за Незалежність України, у тому числі збирає, фіксує, зберігає та популяризує усноісторичні свідчення;

10) сприяє відповідним державним органам у здійсненні заходів щодо засудження злочинів проти Українського народу;

11) за зверненням або з власної ініціативи надає обов'язкові для розгляду висновки, роз'яснення та рекомендації щодо реалізації норм законів України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії", "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років", "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті", "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років", "Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років", "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні", "Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну" та цього Закону;

12) забезпечує діяльність Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті як архівної установи, що здійснює збирання, оцифрування, ведення обліку, постійне зберігання, надання доступу та використання документів щодо діяльності репресивних органів колишнього СРСР;

13) сприяє реалізації норм законодавства про перехідне правосуддя;

14) організовує та сприяє проведенню комеморативних та інших заходів, інформаційних кампаній з реалізації політики національної пам'яті;

15) сприяє виготовленню друкованої продукції, кіно- та відеопродукції, сценічному та іншому художньому втіленню образів історичного минулого, а також з питань національної пам'яті, в тому числі забезпечує підготовку наукових та науково-популярних видань щодо популяризації історії України, результатів наукових досліджень, монографій, збірників статей, наукових доповідей, їх розповсюдження на безоплатній основі;

16) сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів, що стосуються історії України, підготовці музейних експозицій та модельних навчальних програм;

17) сприяє діяльності громадських об'єднань, зокрема молодіжних, у сфері національної пам'яті;

18) ініціює встановлення премій, стипендій, інших заохочень за особливі досягнення у сфері відновлення та збереження національної пам'яті;

19) залучає закордонних українців та іноземців до збирання і вивчення матеріалів про історію України, реалізації спільних проектів;

20) організовує проведення наукових досліджень у сфері національної пам'яті, сприяє оприлюдненню їх результатів, взаємодіє з науковими установами, закладами освіти та культури, архівними установами в Україні та за кордоном з метою обміну досвідом щодо проведення таких досліджень;

21) сприяє пошуку невідомих поховань, ексгумації та перепохованню останків, веденню обліку, облаштуванню, збереженню та утриманню місць поховань жертв злочинів проти Українського народу, учасників воєн, боротьби за незалежність України;

22) збирає, узагальнює та оприлюднює інформацію про злочини (репресивні заходи) російської імперської політики в Україні;

23) утворює Національну комісію з реабілітації, здійснює організаційно-технічне та фінансове забезпечення її діяльності;

24) утворює експертну комісію з метою надання фахових висновків з питань реалізації норм Закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії", зокрема щодо належності об'єктів до символіки російської імперської політики;

25) здійснює організаційне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності державної міжвідомчої комісії, яка утворена з метою сприяння забезпеченню пошуку, ведення обліку, облаштування, забезпечення збереження і утримання місць поховання учасників антитерористичної операції, жертв війни та репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років на території України, інших держав;

26) розміщує на офіційному веб-сайті перелік осіб та подій, які містять символіку російської імперської політики, а також перелік осіб та подій, які не містять символіки російської імперської політики, змінює та доповнює ці переліки відповідно до висновків, наданих експертною комісією, утвореною відповідно до абзацу

другого частини другої статті 6 Закону України "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії", та Українським інститутом національної пам'яті;

27) є головним розпорядником коштів Державного бюджету України;

28) затверджує структуру Українського інституту національної пам'яті, положення про структурні підрозділи, здійснює кадрове управління в межах своїх повноважень. Граничну чисельність працівників апарату Українського інституту національної пам'яті затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Голови Українського інституту національної пам'яті;

29) готує, забезпечує і надає Кабінету Міністрів України подання щодо граничної чисельності працівників апарату Українського інституту національної пам'яті;

30) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) бере участь у межах компетенції у реалізації Державної стратегії;

3) взаємодіє у встановленому порядку з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) сприяє реалізації політики національної пам'яті засобами, формами та методами громадянської та історичної освітніх галузей;

5) забезпечує включення до стандартів освіти, типових освітніх програм, модельних навчальних програм із предметів громадянської та історичної освітніх галузей питань збереження національної пам'яті;

б) залучає Український інститут національної пам'яті до:

визначення перспектив і пріоритетних напрямів розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, спеціалізованої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти;

розроблення Державних стандартів загальної середньої освіти та здійснення навчально-методичного забезпечення їх реалізації у рамках реалізації політики національної пам'яті;

проведення експертизи та апробації навчальної літератури для закладів загальної середньої освіти, визначення видів навчальної літератури, що підлягають експертизі та апробації, забезпечення підготовки і видання підручників, посібників, методичної літератури для закладів освіти, у тому числі схвалення їх видання для закладів загальної середньої освіти;

розроблення модельних навчальних програм із предметів громадянської та історичної освітньої галузі для здобувачів освіти старшої профільної школи;

7) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

8) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) бере участь у плануванні та здійснює заходи щодо гідного вшанування ветеранів, організовує здійснення заходів щодо формування позитивного образу ветеранів, популяризації військової історії, а також у межах компетенції відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів;

5) у межах компетенції здійснює заходи щодо пошуку, поховання та перепоховання осіб, які загинули (померли) внаслідок безпосередньої участі в бойових діях під час захисту Батьківщини або виконання обов'язків військової служби на території України та інших держав, збереження та облаштування військових кладовищ, військових ділянок на цивільних кладовищах, військових братських та одиночних могил, створення меморіальних комплексів, встановлення намогильних споруд та пам'ятників, увічнення пам'яті тощо;

6) ініціює увічнення імен або псевдонімів Захисників і Захисниць України, борців за незалежність України у ХХ столітті, назв військових формувань у назвах об'єктів топонімії населених пунктів, назвах юридичних осіб та об'єктів права власності, назвах географічних об'єктів;

7) у межах компетенції бере участь у залученні військовослужбовців і ветеранів війни до заходів у сфері національної пам'яті, підтримці проектів громадських об'єднань щодо збереження пам'яті про Захисників і Захисниць України, борців за незалежність України у ХХ столітті;

8) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

9) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Міністерство оборони України:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) ініціює присвоєння з'єднанням, військовим частинам, вищим військовим навчальним закладам, установам та організаціям Збройних Сил України та об'єктам права власності, які за ними закріплені, імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій з урахуванням рекомендацій Українського інституту національної пам'яті;

5) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

б) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної молодіжної політики:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) взаємодіє у встановленому порядку з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) сприяє в межах компетенції реалізації у молодіжному середовищі заходів, спрямованих на відновлення та збереження національної пам'яті;

5) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

б) залучає Український інститут національної пам'яті до:

розроблення проектів Національної молодіжної стратегії, державних цільових програм та методичного забезпечення їх виконання;

організації та проведення просвітницьких заходів, розроблення видань, методичних, інформаційно-просвітницьких матеріалів та рекомендацій для молодіжного середовища України з популяризації історії України, її визначних подій та осіб, традицій українського державотворення;

співпраці з молодіжними центрами, молодіжною інфраструктурою та молодіжними просторами щодо організації та проведення заходів, спрямованих на популяризацію історії України, її визначних подій та осіб, традицій українського державотворення;

7) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що бере участь у забезпеченні формування та реалізує державну політику у сфері медіа, інформаційній та видавничій сфері:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) у межах компетенції вживає заходів щодо протидії ввезенню та розповсюдженню іноземної видавничої продукції антиукраїнського змісту;

5) у межах компетенції реалізує заходи щодо запобігання внутрішньому і зовнішньому культурно-інформаційним впливам, які підривають засади національної інформаційної безпеки чи перешкоджають реалізації політики національної пам'яті;

б) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) у співпраці з Українським інститутом національної пам'яті із залученням відповідних фахівців сприяє створенню нових місць пам'яті, зокрема в населених пунктах, що постраждали від збройної агресії Російської Федерації;

5) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

5) залучає Український інститут національної пам'яті до: розроблення проектів державних цільових програм та методичного забезпечення їх виконання;

розроблення проектів Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

6) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архівної справи і діловодства:

1) бере участь у розробленні проекту Державної стратегії та Плану заходів, у встановленому порядку подає до них пропозиції Українському інституту національної пам'яті;

2) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

3) у межах компетенції сприяє забезпеченню відкритості архівної інформації репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим:

1) затверджує програми Автономної Республіки Крим у сфері національної пам'яті;

2) присвоює юридичним особам, майно яких входить до складу майна, що належить Автономній Республіці Крим, та об'єктам права власності, які за ними закріплені, імена фізичних осіб, ювілейні та святкові дати, назви і дати історичних подій з урахуванням рекомендацій Українського інституту національної пам'яті;

3) у межах компетенції бере участь у реалізації Державної стратегії;

4) у встановленому порядку взаємодіє з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховує та використовує у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

5) у межах компетенції реалізує комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі заходи з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

б) сприяє науковим та краєзнавчим дослідженням;

7) ініціює створення та в межах компетенції вживає заходів для збереження місць пам'яті;

8) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Районні, обласні ради:

1) затверджують цільові програми у сфері національної пам'яті;

2) присвоюють юридичним особам, майно яких перебуває у спільній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, та об'єктам права власності, які за ними закріплені, імена фізичних осіб, ювілейні та святкові дати, назви і дати історичних подій з урахуванням рекомендацій Українського інституту національної пам'яті;

3) у межах компетенції беруть участь у реалізації Державної стратегії;

4) у встановленому порядку взаємодіють з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховують та використовують у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

5) у межах компетенції реалізують комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

б) сприяють науковим та краєзнавчим дослідженням, приймають відповідні регіональні програми, кошти на виконання яких щороку передбачаються в районному, обласному бюджетах;

- 7) ініціюють створення та в межах компетенції вживають заходів для збереження місць пам'яті;
- 8) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Сільські, селищні, міські ради:

- 1) присвоюють юридичним особам, майно яких перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, та об'єктам права власності, які за ними закріплені, імена фізичних осіб, ювілейні та святкові дати, назви і дати історичних подій з урахуванням рекомендацій Українського інституту національної пам'яті;
- 2) у межах компетенції беруть участь у реалізації Державної стратегії;
- 3) у встановленому порядку взаємодіють з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховують та використовують у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;
- 4) у межах компетенції реалізують комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;
- 5) сприяють науковим та краєзнавчим дослідженням, приймають відповідні місцеві програми, кошти на виконання яких щороку передбачаються в місцевому бюджеті;
- 6) ініціюють створення та в межах компетенції вживають заходів для збереження місць пам'яті;
- 7) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації:

- 1) у межах компетенції беруть участь у реалізації Державної стратегії;
- 2) у встановленому порядку взаємодіють з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховують та використовують у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;
- 3) у межах компетенції реалізують комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

4) сприяють науковим та краєзнавчим дослідженням, розробляють відповідні регіональні програми, кошти на виконання яких щороку передбачаються в обласному бюджеті;

5) ініціюють створення та в межах компетенції вживають заходів для збереження місць пам'яті;

6) сприяють забезпеченню збереженості архівних документів та відкритого доступу до них;

7) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування залучають **наукові установи, заклади освіти та культури, архівні установи** до реалізації політики національної пам'яті.

Наукові установи, заклади освіти та культури, архівні установи у межах компетенції:

1) у встановленому порядку можуть подавати пропозиції до проекту Державної стратегії, Плану заходів Українському інституту національної пам'яті;

2) беруть участь у реалізації Державної стратегії;

3) у встановленому порядку взаємодіють з Українським інститутом національної пам'яті з питань, що стосуються сфери національної пам'яті, зокрема враховують та використовують у своїй роботі відповідні роз'яснення та рекомендації;

4) реалізують комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

5) проводять і сприяють проведенню наукових і краєзнавчих досліджень;

6) ініціюють створення та вживають заходів для збереження місць пам'яті;

7) здійснюють інші повноваження, визначені законом.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування залучають **громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства** до реалізації політики національної пам'яті.

Громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства у межах компетенції:

1) у встановленому порядку можуть подавати пропозиції до проекту Державної стратегії, Плану заходів Українському інституту національної пам'яті;

2) можуть брати участь у реалізації Державної стратегії;

3) самостійно та спільно з іншими суб'єктами політики національної пам'яті організовують просвітницькі, наукові, культурно-мистецькі, інші заходи у сфері національної пам'яті;

4) можуть реалізовувати комеморативні та інші заходи у сфері національної пам'яті, у тому числі з відзначення ювілейних, пам'ятних та історичних дат, увічнення пам'яті осіб, визначених статтею 6 цього Закону;

5) сприяють і беруть участь у наукових та краєзнавчих дослідженнях;

6) ініціюють створення та сприяють збереженню місць пам'яті;

7) здійснюють іншу діяльність у сфері національної пам'яті, яка не заборонена законодавством України.

Держава надає всебічну підтримку діяльності громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у сфері національної пам'яті.

4. Фінансування політики національної пам'яті.

Державна підтримка у сфері відновлення та збереження національної пам'яті ґрунтується на таких принципах:

1) пріоритетність реалізації заходів та проектів, передбачених Державною стратегією та Планом заходів;

2) конкурсний відбір програм (проектів);

3) ефективність використання залучених ресурсів;

4) неупереджений розподіл коштів державного бюджету.

Державна підтримка у сфері збереження національної пам'яті спрямовується на фінансування:

1) програм і проектів, передбачених Планом заходів;

2) інших програм і проектів, які визначені пріоритетними за рішенням Кабінету Міністрів України.

Фінансова підтримка для виконання програм (проектів, заходів) у сфері національної пам'яті громадським об'єднанням та іншим інститутам громадянського суспільства надається на конкурсних засадах за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Конкурсний відбір таких програм (проектів, заходів), що реалізуються за рахунок коштів державного бюджету, здійснюється Українським

інститутом національної пам'яті у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Механізмами фінансування політики національної пам'яті є:

1) видатки з Державного бюджету України або місцевих бюджетів;

2) державні цільові програми;

3) гранти Українського культурного фонду, підтримка за рахунок інших державних цільових фондів;

4) об'єднання на договірній основі фінансових ресурсів суб'єктів політики національної пам'яті, державних та приватних партнерів на принципах здійснення державно-приватного партнерства, міжнародних інституцій;

5) залучення коштів, що надходять до Державного бюджету України та місцевих бюджетів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ;

6) залучення коштів з інших джерел, не заборонених законодавством, зокрема за рахунок добровільних внесків фізичних та юридичних осіб.

5. Міжнародне співробітництво у сфері політики національної пам'яті.

Держава розвиває міжнародну співпрацю для досягнення мети та завдань політики національної пам'яті.

Держава підтримує діалог та співпрацю з іншими країнами на принципах взаємоповаги, довіри, вільного обміну науковою та іншою інформацією, свободи дискусії, у тому числі академічної, неприпустимості нав'язування іншим народам та державам власного бачення та оцінки історичних подій, а також взаємин на основі спільних міждержавних інтересів.

Держава сприяє взаємодії з міжнародними організаціями, закордонними науковими установами, музеями та архівами для обміну інформацією, проведення спільних наукових досліджень, організації комеморативних та інших заходів.

Держава здійснює заходи з підвищення обізнаності щодо історії України за кордоном, зокрема забезпечує організацію наукових, культурних, інформаційних та інших заходів, що сприяють взаєморозумінню та культурному обміну, популяризує у світі роль Українського народу в боротьбі проти тоталітаризму, відстоюванні прав та свобод людини, вживає заходів із збереження місць пам'яті

Українського народу за кордоном, повернення до України культурних цінностей Українського народу, сприяє охороні нематеріальної культурної спадщини та підтримці її носіїв, за потреби організовує перенесення праху видатних українців на Батьківщину.

Держава налагоджує співпрацю з громадськими організаціями (осередками) закордонних українців у сфері відновлення та збереження національної пам'яті.

Держава вживає заходів щодо засудження на міжнародному рівні тоталітаризму та людиноненависницьких практик.

6 Державні нагороди.

Закон України "Про державні нагороди України" доповнити пунктом:

"3⁻². Державними нагородами України також визнаються такі нагороди (відзнаки), запроваджені органами влади Української Народної Республіки та Українською Головною Визвольною Радою, якими у період до відновлення незалежності України у 1991 році нагороджувалися борці за незалежність України у ХХ столітті:

Хрест Святого Архістратига Михаїла;

Залізний хрест "За Зимовий похід і бої";

Хрест (Орден) Симона Петлюри;

Хрест Бойової Заслуги (Золотий Хрест Бойової Заслуги I, II класу);

Срібний Хрест Бойової Заслуги I, II класу;

Бронзовий Хрест Бойової Заслуги;

Хрест Заслуги (Золотий Хрест Заслуги I, II класу);

Срібний Хрест Заслуги I, II класу;

Бронзовий Хрест Заслуги;

Медаль "За боротьбу в особливо важких умовах";

Контрольні запитання

Дайте визначення державній політиці національної пам'яті в Україні.

Охарактеризуйте мету та завдання політики національної пам'яті в Україні.

Проаналізуйте нормативно-правовий механізм реалізації політики національної пам'яті в Україні.

В чому полягають функції Державної стратегії відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу та Плану заходів з її реалізації?

Розкрийте смисл поняття «комеморативний захід».

Які місця пам'яті Українського народу Вам відомі?

Проаналізуйте тапи становлення державної політики національної пам'яті в Україні.

В чому полягають функції Українського інститут національної пам'яті?

Охарактеризуйте організаційно-правовий механізм політики національної пам'яті в Україні.

Розкрийте механізм реалізації державної політики національної пам'яті на регіональному та локальному рівнях.

Які напрями міжнародного співробітництва в рамках реалізації державної політики національної пам'яті в Україні?

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Навчальні посібники, словники, довідники

Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К., ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Nahorna_Larysa/Istorychna_pamiat_teorii_dyskursy_refleksii/ (дата звернення: 08.01.2025).

Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів. Кер. авт. кол. А. М. Киридон. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013.

Декомунізація. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 08.01.2025).

Нормативно-правова база

Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21 серпня 2025 року № 4579-IX. Відомості Верховної Ради. 2025. № 50. Ст. 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 р. №317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 08.01.2025).

Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 09.04.2015 р. №316-VIII. URL: <http://surl.li/scsgj> (дата звернення: 08.01.2025).

Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті: Закон України від 09.04.2015 р.

№316-VIII. URL: <http://surl.li/scsgz> (дата звернення: 08.01.2025).

Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років: Закон України від 09.04.2015 р. №315-VIII. URL: <http://surl.li/scsho> (дата звернення: 08.01.2025).

Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії: Закон України від 21.03.2023 р. №3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 08.01.2025).

Монографії, наукові статті

Анісімов В. Історична політика Петра Порошенка. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 76. Т. 1. С. 4-9. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-1-1>.

Бабка В.Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ...кандидата політичних наук: 23.00.03. Ніжин, 2016. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Vabka.pdf (дата звернення: 08.01.2025).

Бойко О., Білан О. Декомунізаційні процеси України в умовах російського повномасштабного вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 57. С. 58-67. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.57.8>.

Бондар В., Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000–х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377–400.

Воляннюк О. Я. Громадські формування у галузі політики пам'яті сучасної України. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2009. №3. С.122-126.

Гон М. М. Механізми забуття: маргіналізація пам'яті про «чужих» в Україні. *Панорама політологічних студій*. 2015. Вип. 13. С. 185–191.

Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті Президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. К.: К.І.С., 2017.

Дерусифікація-2022: на честь кого перейменовують вулиці найбільших міст України. URL: <http://surl.li/sctob> (дата звернення: 08.01.2025).

Засудження СРСР, дерусифікація, Майдан – як змінюється ставлення українців до політики національної пам'яті на тлі російської агресії: опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька

Кучеріва та Центру Разумкова 13-21.12.2022 р. URL: <http://surl.li/eoddr> (дата звернення: 08.01.2025).

Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №3(8). С. 41-51.

Льницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014–2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81. Т. 2. С. 4-13. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-2-1>.

Касьянов Г. Історична політика 1990-х – початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір. URL: <http://uamoderna.com/images/archiv/21/UM-21-Kasianov.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).

Касьянов Г. Історична політика і меморіальні закони в Україні (початок XXI ст.). *Агора*. Вип. 17. С. 64-74. URL: <http://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/12/Kasianov.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).

Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Nr. 3(35). С. 7-26.

Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 110 с.

Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.): монографія. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.

Роїк Н. Понятійно-термінологічна основа дослідження політики пам'яті в українсько-польському співробітництві. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2019. Випуск 3-4 (99-100). С. 331-341. URL: <https://surl.li/vdxxnc> (дата звернення: 12.02.2026).

Хорошилов О.Ю. Постколоніальні трансформації в Україні: естетичний дискурс міських просторів. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. Вип. 38. С. 171-179. DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.38.13>. URL: <https://surl.li/yldkcx> (дата звернення: 01.02.2026).

Шаповал Ю., Нагорна Л., Бойко О. та ін. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. За заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕНД, 2013. 600 с. URL: <http://surl.li/heoge> (дата звернення: 08.01.2025).

Як у рамках декомунізації перейменовували українські міста.

URL: <http://surl.li/sctns> (дата звернення: 08.01.2024).

Kulyk V. War of Memories in the Ukrainian Media. Diversity of Identities, Political Confrontation, and Production Technologies. *Memory, Conflict, and New Media: Web Wars in Post-Socialist States*. J. Fedor, E. Rutten, V. Zvereva (eds.). London: Routledge, 2013. P. 63–81.

Відеолекції

Перегуда Є.В. Лекція «Політика національної пам'яті в Україні».
URL: <https://org2.knuba.edu.ua/course/view.php?id=4175> (дата звернення: 08.01.2026).

Інші відеоматеріали

Касьянов Г. Лекція. Історична політика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ECnO2nQWEv4> (дата звернення: 01.02.2025).

Гончаренко Н. Політика пам'яті. Декомунізація, деколонізація, дерусифікація як державна політика в Україні. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kcQf5sj4NNw> (дата звернення: 01.02.2025).

В'ятрович В. Лекція. Декомунізація. Досвід реформ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pUJckhEYEh8> (дата звернення: 01.02.2025).

Вайсберг М. та ін. Голокост в Україні. Політика та практики національної пам'яті. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EdSAΥci-4Tk> (дата звернення: 01.02.2025).

Дорошенко К. Перейменування топонімів у містах як дерусифікація. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UwdiRIdqsAw> (дата звернення: 01.06.2025).

Уфімцева Н. Лекція «Моя, інша, спільна: історична пам'ять у міському просторі». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wpFTqk1FjHo> (дата звернення: 01.02.2025).

Демська О. Велике перейменування України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=17Fd7jxUj5g> (дата звернення: 01.02.2025).

Коцур Л. Єдина Україна. Лекція: Декомунізація & Деколонізація: чому це важливо? URL: https://www.youtube.com/watch?v=WVf8_KpKlLk (дата звернення: 01.02.2025).

Проненко А. Лекція. Українськість архітектури. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tJqHxJwb0HA> (дата звернення: 01.02.2025).

01.02.2025).

Інформаційні ресурси

Освітній сайт КНУБА. Сторінка кафедри політичних наук і права. Дисципліна «Політика національної пам'яті». URL: <https://org2.knuba.edu.ua/course/view.php?id=4175> (дата звернення: 08.06.2025).

Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>. (дата звернення: 08.01.2026).

Перейменовані населені пункти та райони. URL: <https://web.archive.org/web/20191223114533/http://renamings.in.ua/> (дата звернення: 08.01.2026).

Навчальне видання

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

Конспект лекції
для студентів спеціальності С2 «Політологія»

Укладачі:
МІСЕРЖИ Світлана Дмитрівна
ПЕРЕГУДА Євген Вікторович

Підписано до друку 27.05.2026 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Зам. № 40-428
Умов.-друк. арк. 1,2. Обл.-вид. арк. 1,4.
Тираж 20 прим.

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
м. Тернопіль, бульвар Просвіти, 6/4. тел. 097 299 38 99.
E-mail: tooums@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 7599 від 10.02.2022 р.*